

Н.С. Щерба,
здобувач кафедри педагогіки,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Теоретичні підходи до поняття “стратегічна компетенція”

В умовах світової та європейської інтеграції України не втрачає актуальності проблема поліпшення підготовки випускників середньої загальноосвітньої школи до спілкування з носіями інших мов. До її вирішення застосовуються нині і такі фундаментальні заходи як реформування цілей навчання та засобів їх досягнення, а також такі підходи, як впровадження у шкільну практику новітніх педагогічних технологій та методичних розробок, поліпшення технічного оснащення навчального процесу, і, звичайно, підготовка кваліфікованих вчителів-мовників. Від останніх здебільшого і залежить, якими іншомовними компетенціями практично володітиме випускник і на якому рівні. Проте, як показує практика, далеко не всі школярі після одержання середньої освіти здатні спілкуватись іноземною мовою усно та писемно. Це зумовлено і таким об'єктивним фактором як значна завантаженість школярів інформаційним матеріалом з інших предметів, і суб'єктивними причинами (відсутністю відповідних здібностей або іншими життєвими пріоритетами, ніж досконале оволодіння іноземною мовою).

У відповідь на протиріччя між вимогами сьогодення і дійсною результативністю навчального процесу виникла актуальна педагогічна тенденція: вчити учнів як ефективніше використовувати в іншомовному непідготовленому спілкуванні власні комунікативні резерви, набуті у рідній мові для досягнення й утримання взаєморозуміння зі співрозмовником. До них відносяться знання, вміння, досвід та ціннісні орієнтації, що об'єднуються в узагальнені способи підвищення ефективності спілкування.

В науковій педагогічній літературі вони називаються комунікативними стратегіями або стратегіями спілкування (Т.А. ван Дейк, 1983; Л.О. Іванова, 2004; К.Ф. Сєдов, 2002; Н.С. Валгіна; М. Кореїка, 2000; N.J. Anderson, 1991 та інші). Ці стратегії формують актив стратегічної компетенції (СК), яка згідно чинній навчально-методичній нормативній базі освітнього процесу є предметом формування в середній загальноосвітній школі.

Поняття “стратегічна компетенція” введено в науковий обіг у 1980 році, як результат наукової співпраці М. Кенейла і М. Свейн. Автори визначили її тоді як *"досконале володіння стратегіями вербального та невербального спілкування, які можуть бути задіяними, щоб компенсувати зрив у ньому, викликаний наявними умовами ситуації спілкування, що його обмежують, або недосконалою компетентністю (співрозмовників – Н. Щ.) в одній або декількох сферах комунікативної компетенції, і також щоб підвищити ефективність процесу спілкування"* (пер. з англ. – Н. Щ.) [9]. І хоча до недавнього часу СК займалось відносно небагато науковців, її визначення зазнало декілька інтерпретацій та трактувань.

Більшість авторів вважає, що СК співзвучна зі *здатністю використовувати стратегії* (і зокрема, комунікативні, вербальні та невербальні, стратегії “спілкування”) (Li-sheng; Г.А. Краснощекова; В.Г. Александров, Г.Н.Александров; О.Ф. Гаун; В.А. Кононова; О.Б. Потехіна, І.Б. Рюміна, Т.В. Федосєєва; Л.І. Невірко; Т.В. Федосова). Деякі науковці (М. Canale and M. Swain; Li-sheng; L. Mariani; Л.І. Невірко; Г.А. Краснощекова; Е.Г. Азімов, А.Н. Щукін та інші) стверджують, що СК є *здатністю компенсувати недостатній розвиток комунікативної компетенції*. Серед вчених існує також думка, що СК є *здатністю відновлення перерваного спілкування та налагодження контакту* (Li-sheng; О.Ф. Гаун; L. Mariani; D. Hymes та інші). Зустрічається й така позиція: стратегічна компетенція – *“це здатність вчитись”* або *“система знань про те, як мова може вивчатись і використовуватись”* (Н.Н. Сметаннікова;

А.А. Фріцлер, Е.К. Прохорець, А.К. Майєр). Керуючись цими визначеннями, стратегічну компетенцію іноді плутають із навчальною, про що йтиметься далі. Решта підходів до визначення СК представлені кожен одним автором. Серед них такі: СК – це “володіння психофізіологічними механізмами аудіювання, вміння орієнтуватись у структурі тексту”; “ступінь знайомства з соціально-культурним контекстом функціонування мови” (Н. Онегіна); “здатність відбирати найбільш адекватний мовленнєвий матеріал для вирішення комунікативного завдання” (О.Ф. Гаун); “знання певних країнознавчих реалій і особливостей вербальної та невербальної поведінки в соціокультурному контексті країн, мова яких вивчається, і вміння оволодіти цими знаннями, вміннями та навичками” (Г.А. Краснощекова); “здатність компенсувати недостатність мовленнєвого, а також соціального досвіду спілкування” (Е.Г. Азімов, А.Н. Щукін) і, нарешті, “це те, як ми маніпулюємо мовою, щоб досягти цілей спілкування”.

Як показав проведений нами контент-аналіз 29 визначень СК, **іншомовна стратегічна компетенція** – це *здатність використовувати вербальні та невербальні комунікативні способи (стратегії) запобігання або компенсації зриву в процесі міжкультурного спілкування, а також ефективного досягнення його цілей, поглиблення знань мови, одержання мовленнєвого і соціального досвіду в умовах недостатньої комунікативної компетентності співрозмовників або у несприятливій мовленнєвій ситуації.*

Подальший аналіз терміну СК потребує роз’яснення, зокрема, таких понять, як: вербальні та невербальні комунікативні стратегії, зрив у спілкуванні та способи його компенсації, а також таких суміжних понять, як стратегії оволодіння мовою та навчальна компетенція.

Існує декілька визначень поняття “комунікативна стратегія”. Як зазначено у Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти (комунікативні) **стратегії** – це мовленнєві засоби, які користувач мовою застосовує для мобілізації та балансу своїх ресурсів, активізації вмінь та

навичок, для того, щоб задовільнити комунікативні потреби у певному контексті та успішно виконати поставлене завдання у найзрозуміліший або найекономніший можливий спосіб залежно від його/її конкретної мети [2:57]. Відповідно, комунікативні **вербальні** стратегії – це описані способи мовленнєвої поведінки, які втілюються у мовну (словесну) форму, а **невербальні** задіюють жести, пози, міміку, графічні зображення предметів, звуконаслідування тощо. За *видом мовленнєвої діяльності* комунікативні стратегії розподіляються на **продуктивні** (усне і писемне монологічне мовлення), **рецептивні** (аудіювання, читання), **інтерактивні** (усне і письмове діалогічне мовлення) та **посередницькі** (усний та письмовий переклад, реферування, переказ) [5].

Існує також позиція, що *комунікативні стратегії – розгортаються у випадку непорозуміння (між співрозмовниками)* [13]. У цьому зв'язку доцільно згадати й класифікацію, що розподіляє стратегії спілкування за *стратегічними напрямками поведінки* (оминути чи подолати перешкоду, тобто непорозуміння). Вони поділяються на **стратегії досягнення** (компенсаторні) та **унікнення** (редуктивні). Група компенсаторних стратегій іноді розподіляється ще й *за предметом компенсації*. Цим предметом може бути недостатня сформованість знань, навичок, вмінь та інших компонентів комунікативної компетенції.

Відштовхуючись від характеристики комунікативної стратегії як *“усвідомлення ситуації в цілому, визначення напрямку розвитку і організації впливу в інтересах досягнення цілей спілкування”*, вказані стратегії уникнення/продовження спілкування ("keeping or killing a conversation" [12]) вважаються деякими науковцями лише окремими комунікативними **ходами** (термін: Т.А. ван Дейк; І.Н.Кузнецов) розгортання більш складних стратегій спілкування. Серед інших таких ходів, наприклад, *“поправлення співрозмовника”*, *“підтвердження”*, *“перебивання”*, *“прояснення”* (М. О’Connell, G.Sh. Daigakuen); *“узагальнення”*, *“наведення приклада”*

(Т.А. ван Дейк; І.Н.Кузнєцов), “звернення за допомогою” (“Що це?”, “Як називається?”) та інші (Е. Yule, Е. Tarone, 1997; L. Mariani, 1994; О.Є. Мисечко). Оскільки ці ходи подекуди називаються стратегіями, ми називатимемо їх **одиничними** стратегіями, а складніші, що містять в собі декілька стратегій, організованих спільною метою – **комплексними**. Другі, як вважають деякі автори, можуть складатися зі стратегій **планування, виконання, оцінювання результату та корекції**, які поєднуються у зазначені класи залежно від етапу мовленнєвої діяльності [5].

Одиничні комунікативні стратегії доцільно класифікувати ще й за критерієм *рівня їх автоматизованості*. Тобто чи є вони **автоматизованою** (“типізованою” – термін: А.П. Павлова) [7] **реакцією** комуніканта на ситуацію мовлення. Наприклад, такою автоматизованою реакцією на почуте незнайоме слово є фраза “Що?” або близькі за значенням репліки. Решта одиничних стратегій є неавтоматизованими, оскільки потребують обдумування.

Комунікативні стратегії відрізняються від **стратегій навчання** (стратегій оволодіння мовою, навчальних стратегій) (J.M. Green, R.A. Oxford, 1995; M.S. Min-hsun, 2005; P.D. MacIntyre, 1994; A.D. Cohen, 1998; J. Rubin, 1975; A.U. Chamot, J.M. O'Malley, 1987; J.M. Chamot, S. Barnhardt, P.B. El-Dinary, J. Robbins 1996 та інші). Останні визначаються як *“специфічні дії, способи поведінки, ходи або прийоми, які використовує той, хто навчається, щоб поліпшити результати навчання в одержанні, розумінні та засвоєнні інформації про мову, що вивчається”* [11], а також як *“прийоми, підходи або довільні дії, які використовуються студентами з метою полегшення навчання та пригадування мовної та смислової інформації”* [10:71].

Стратегії навчання складають **навчальну** (учбову) **компетенцію**, яку визначають як *здібність навчатись, що лежить в основі умінь, якими володіють успішно встигаючі студенти*. Вона складається з індивідуальних

прийомів навчання [8:9], а оволодіння нею зумовлює *здатність до самостійного вивчення мови і культури* [3:5]. Як видно з названих визначень, навчальна компетенція є допоміжною (інструментальною) при оволодінні предметними комунікативними іншомовними компетенціями і, зокрема, стратегічною, адже її функцією є полегшення процесу і поліпшення рівня їх формування.

Навчальну компетенцію подекуди плутають зі стратегічною. Неточність у цьому питанні спостерігається і у навчально-методичній та нормативній базі середньої освіти. Зокрема, у Навчальній програмі для загальноосвітніх навчальних закладів вимоги до формування СК формулюються наступним чином: “розвивати здатність учня самостійно навчатися. Підтримувати увагу під час уроку, розуміти завдання; бути здатним працювати у парі, у групі, індивідуально, просити допомоги у вчителя; мати бажання вступати в розмову” [6:2]. Або, наприклад, у Державному стандарті базової і повної середньої освіти стратегічна змістова лінія передбачає формування і “загальнонавчальних умінь і навичок” [1]. Такі ж формулювання зустрічаються і у Методичних рекомендаціях щодо викладання іноземних мов у 2005-2006 н.р. [4]. Проте, ґрунтуючись на запропонованих вище визначеннях, процитовані вимоги до СК стосуються скоріше навчальної компетенції, аніж стратегічної. Як видно, ці компетенції нетотожні, а тому питання про їх диференціацію доцільно переглянути.

Повертаючись до аналізу понятійного апарату стратегічної компетенції, розглянемо коротко питання “зриву у спілкуванні”. Традиційна схема комунікації виражається у єдності її трьох компонентів: *комунікатора (відправника)*, *власне, повідомлення* та *реципієнта (одержувача)* (В.В.Фещенко, 2005). Порушення у ланках передачі чи одержання повідомлення можуть стати причиною зриву у спілкуванні. В другому випадку мова йде про комунікативну невдачу – *повне або часткове нерозуміння висловлювання партнером комунікації* (Н.Т. Вепрева, 2005).

Зрив комунікації може відбутись і внаслідок інших нестандартних (аномальних) ситуацій спілкування – комунікативного дискомфорту, комунікативного конфлікту, які можуть виникнути за різних причин (Б.Ю. Городецький, Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева, В.З. Демьянков, А.А. Романов, И.М. Кобозева, Л.П. Семененко, Е.М. Мартинова, Дж. Остін, Дж. Серль, Т. ван Дейк, Дж. Ліч, Х.П. Грайст та інші).

Природним **способом компенсації** зриву непідготовленої комунікації і налагодження порозуміння між співрозмовниками є застосування СК (див. Схему 1.). Алгоритм, відображений на схемі 1, враховує не тільки задіяння автоматизованих реакцій на зрив спілкування, напрацьованих у рідній мові. Він розкриває і механізми підключення до процесу мовленнєвої взаємодії комунікативних резервів мовця (вербальних та невербальних стратегій досягнення). Враховано також і свідомий вибір комуніканта щодо продовження спілкування/усунення від нього.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що запропонований понятійний аналіз формулювання “стратегічної компетенції” є попередньою спробою класифікації та систематизації її категорійного апарату. Подальша робота у цьому напрямі сприятиме переведенню зазначеної проблеми з розряду теоретичних досліджень у галузь педагогічної практики, а отже сприятиме у підвищенню ефективності вивчення іноземних мов у школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1.Державний стандарт базової і повної середньої освіти // <http://licence.com.ua/content/view/1741/47/>.

2.Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання д-р пед наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.

3.Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык: Пособие для учителей. – М.: АРКТИ, 2002. – 176 с.

4. Методичні рекомендації щодо викладання іноземних мов у 2005-2006 н.р. // <http://www.kristti.kiev.ua/kabinet/inoz/inoz.htm>.

5.Мисечко О.Є. Поняття стратегічної компетенції у змісті сучасної професійної підготовки вчителя іноземної мови у ВНЗ // <http://alumni.iatp.org.ua/publications/files/2005052317234416.doc>.

6.Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів (12-річна школа) друга іноземна мова (французька) 5 клас, К., 2004. // http://uintei.kiev.ua/education/average/new_pr/2nd/fr.doc.

7.Павлов А.П. Природа коммуникативного порядка. // <http://res.krasu.ru/paradigma/2/2.htm>.

8.Програма з англійської мови для університетів/ інститутів (п'ятирічний курс навчання): Проект/ Колектив авт.: С.Ю.Ніколаєва, М.І.Соловей (керівники), Ю.В.Головач та ін.; Київ. держ. лінгв. ун-т та ін. – 2001. - 245с.

9.Canale M. and Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // http://www.developingteachers.com/articles_tchtraining/strat1_sarn.htm.

10.Chamot A.U. & O'Malley J.M. A cognitive academic language learning approach: A bridge to the mainstream. TESOL Quarterly, 21. – 1987. – P. 227-249.

11.Min-hsun M.S. A Study of EFL Technological and Vocational College Students' Language Learning Strategies and their Self-Perceived English Proficiency. // Electronic Journal of Foreign Language Teaching 2005, Vol. 2, No. 1, P. 44-56. // <http://e-flt.nus.edu.sg/v2n12005/su.htm>.

12.O'Connell M., Daigakuen G.Sh.

Conversation Strategies. (Review). // The Language Teacher, Volume 30,
№3. – 2006. – P. 27-28. //
http://www.indepub.com/reviews/conversation_strategies.php.

13.[http://allagash.miyazaki-mu.ac.jp/CUE/discuss/msgReader\\$144](http://allagash.miyazaki-mu.ac.jp/CUE/discuss/msgReader$144).

Схема 1. Алгоритм застосування стратегічної компетенції в ситуації зриву спілкування

0,